

Ibsens siste år – legene og deres krevende pasient

Sammendrag

Henrik Ibsens siste seks år var preget av sykdom, og forholdet mellom den berømte pasienten og hans leger i disse årene har en viss historisk interesse. Ibsen må sies å ha vært en krevende pasient, dels betinget i hans personlighetstrekk og sosiale situasjon, etter hvert også av selve sykdomsbildet. Ibsen hadde store og nesten urimelige forventninger og krav til sine leger, men hvis man først vant hans tillit, fulgte han legens forordninger med stor nøyaktighet.

Etter hjemkomsten til Norge i 1891 ble Ibsen kjent med Christian Sontum, som han valgte til sin lege. Etter at Sontum døde i 1902, ble han etterfulgt av professor Peter F. Holst. Holst kom imidlertid på kant med Ibsen og hans familie, og Edvard Bull tok over. Han og Ibsen utviklet et nært vennskap gjennom dikterens siste tre år.

Historien om Ibsens leger illustrerer utfordringer i lege-pasient-forholdet. Edvard Bulls tålmodighet, store menneskelige innsikt og at han fra første stund så mennesket Ibsen og ikke bare sykdommene, er et eksempel til ettertanke.

Engelsk sammendrag finnes i artikkelen på www.tidsskriftet.no

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Erlend Hem

erlend.hem@medisin.uio.no
Avdeling for atferdsfag
Institutt for medisinske basalfag
Universitetet i Oslo
Postboks 1111 Blindern
0317 Oslo

Jan C. Frich

Institutt for allmenn- og samfunnsmedisin
Universitetet i Oslo
og
Nevrologisk avdeling
Ullevål universitetssykehus

«Jeg har aldri været syg, ikke en eneste Dag i mit Liv. Jeg har aldrig konsulteret Læge. Jeg har aldrig benyttet Recept. Og det tiltrods for, at jeg ofte har været i Feberluft og udsat mig for Sygdomme» (1). Henrik Ibsens (1828–1906) uttalelse ved 70-årsdagen i 1898 reflekterte hans jernkonstitusjon (2). Hans erfaringer som pasient var frem til omkring 1900 temmelig begrenset (3). I sin diktning har Ibsen skapt en rekke legeskikkelser, og disse har vært gjenstand for analyser og kommentarer i flere publikasjoner. Lite er imidlertid skrevet om de faktiske legene i Henrik Ibsens eget liv. Hvilke leger behandlet ham? Hvordan var han som pasient? Hvordan artet forholdet seg mellom Ibsen og hans leger? I denne artikkelen vil vi belyse disse spørsmålene med vekt på Ibsens siste seks leveår, da helsen begynte å svikte.

Christian Sontum

I 1851, da han var 23 år gammel, flyttet Ibsen fra Christiania til Bergen, der han hadde fått ansettelse ved Ole Bulls norske teater. Den første tiden bodde han hos Helene Sontum (1790–1864), som drev et privathotell i Bergen. Straks etter ankomsten diktet han en bryllupssang til en av hennes sønner, Nicolai Linde Sontum (1825–1913) som feiret bryllup med Bolette Nicolaysen (1830–60). Deres sønn, Christian Fredrik Sontum (1858–1902), ble mange år senere Ibsens lege (fig 1).

Ibsen trivdes hos Sontums, og vennskapet med familien holdt seg gjennom hele hans liv. Da Ibsen i 1891 flyttet hjem til Norge etter 27 år i utlendighet, kontaktet han Sontum-familien i Kristiania, og ble snart kjent med den unge legen Christian Sontum (4). Det er ikke helt klart når Sontum ble Ibsens lege. Sontums eldste datter, Bolette (1885–1944), mente det var i forbindelse med en sykdomsepisode vinteren 1892 (4, 5), mens andre har ment at Ibsen først hadde Andreas Fredrik Schrøter Grøn (1819–1905) som huslege (6). Ibsen ble en familievenn hos Sontums, og inntil sin død i 1902 skal Sontum ha vært et av de få mennesker som Ibsen kjente seg varmt personlig knyttet til (5).

Christian Sontum var i 1888 blitt ansatt som assistentlege ved Grefsen Bad og reservelege ved Diakonisseanstalten. Ibsen var stadig gjest hjemme hos Sontums

i St. Olavs gate, og besøkte dem vanligvis hver sommer på Grefsen Vandcuranstalt (4, 7), der Sontum var en foregangsmann innen balneologi. Ingen av «Norges nulevende Badelæger raader over saa stor praktisk Erfaring og Indsigt i Emnet», ble det sagt (8). Sontum gjennomførte såkalte kaldtvannskurer i årene omkring 1890. Dette var imidlertid ikke noe for Ibsen. Han hygget seg heller med familien eller vandret opp til Grefsenåsen (9).

Det er uvisst hvor omfattende Sontums oppgaver som Ibsens lege var de første årene, men de omfattet antakelig generelle helseråd, bl.a. om kosthold. Ibsens husholderske i årene 1892–95, Lina Jakobsen, fortalte i et intervju i 1926 at Ibsen «likte ikke kjøttkaker, lapskaus og makaroni og alt det der doktoren snakker om» (10). Men Ibsen virker uansett svært fornøyd med legens innsats. I en nyttårshilsen 4.1. 1900 skrev han: «Den livsforyngelse, De har forhjulpnet mig til, vilde jeg ikke kunne opveje Dem med guld» (11).

Sontum ble beskrevet som en arbeidsom og humørfylt person med gode egenskaper overfor «klientellet»: «Altid virksom, alltid hjelpsom og alltid elskværdig, selv ligeoverfor de mest plagsomme Patienter – og Badegjæster kan præstere saare meget i den

Figur 1 Christian Fredrik Sontum (1858–1902) var Ibsens lege og gode venn. Foto privat

Retning – var han paafærde fra Kontorets Aabning Kl. 7 Morgen til langt henimod Sengetid» (8).

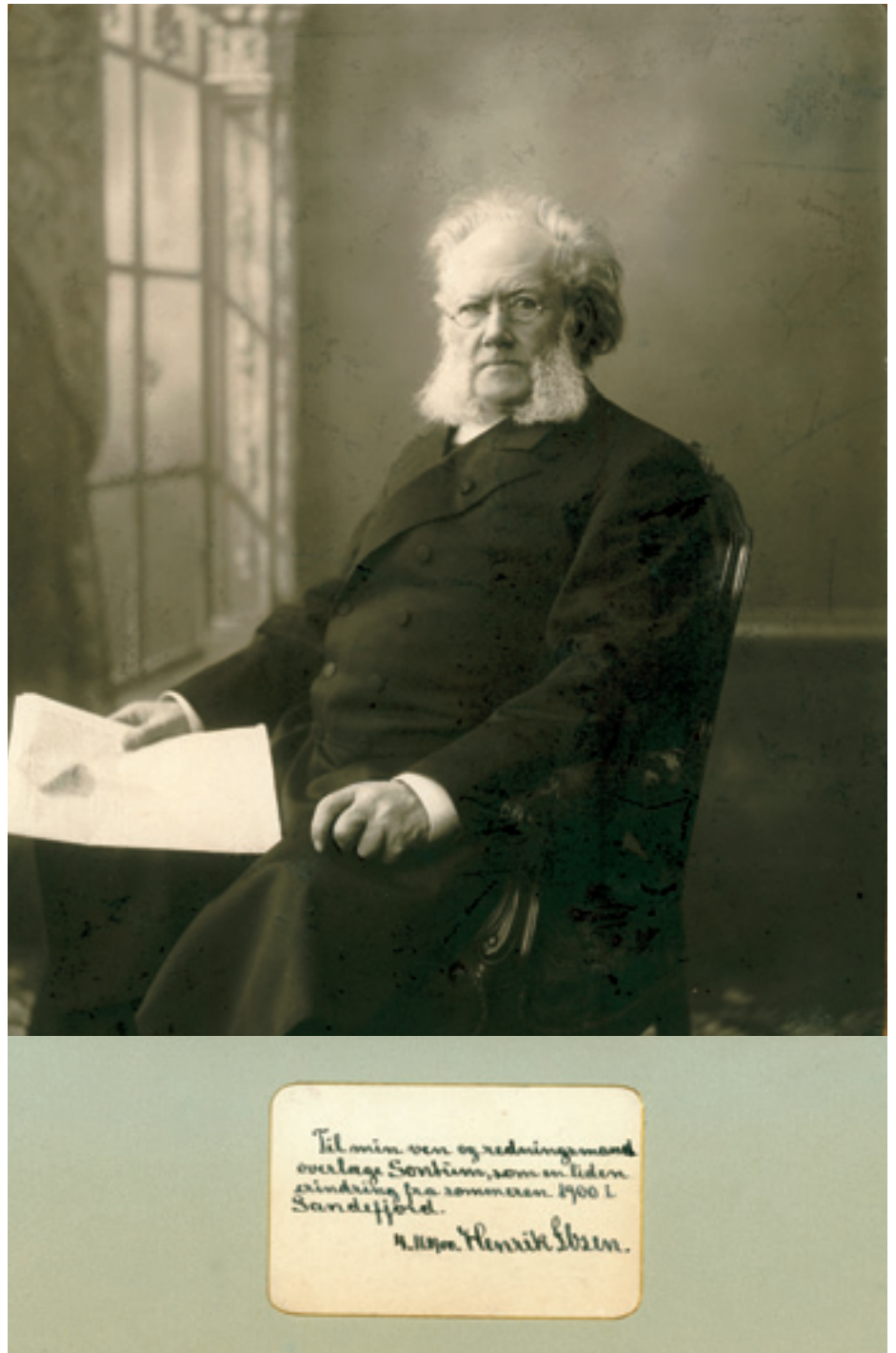
Men Sontum hadde også andre interesser. Som student var han ivrig med i studentteater: «Min lyst stod til scenen og den ble grundig tilfredsstillet,» skrev han senere (12). Han var en ledende størrelse både foran og bak kulissene (8). Han debuterte som skuespiller i 1875, samme år som han begynte å studere medisin. Året etter tok han sammen med to andre over ledelsen av «samfundsteatret» og var teaterdirektør i en rekke år. Det er neppe tvil om at teater var et kjærnt samtaletema mellom Sontum og Ibsen.

Gabriel Meisterlin og Justus Anderssen

I midten av mars 1900 ble Ibsen rammet av et lettere slagtilfelle (3). Han kom seg etter hvert, men ville gjerne være i nærheten av sin lege i tiden etterpå (4). Grunnet tiltakende konkurranse fra andre kursteder og en viss mistillit til kaldtvannskuren, hadde Grefsen Bad blitt nedlagt 1898/99 (13). Sontum ble da overlege ved Sandefjord Bad om somrene. Her gikk han straks i gang med en fullstendig ombygging av badeanstalten (13). 8.6. 1900 reiste Ibsen dit. Badet holdt bare åpent 1.6.–1.9. (13), og Ibsen kom til å bli der sesongen ut.

Ved Sandefjord Bad var det ansatt tre leger i tillegg til overlege Sontum (14). Ibsen hadde kontakt med iallfall to av dem: Peter Gabriel Meisterlin (1873–1901) og Justus Henrik Anderssen (1867–1938), som begge var assistentleger ved Badet. Sontum kjente disse to unge legene fra Diakonisseanstaltens sykehus i Kristiania og fra Grefsen Bad, der alle tre hadde arbeidet (15).

Justus Anderssen var daglig og så til Ibsen. Ved avreisen skrev Ibsen en hilsen til ham bakpå et portrettfotografi: «Med hjertelig tak for godt hjerte og kæmpesterke arme i min elendighetstilstand» (16). Dette med kjempekrefter hadde sin forklaring i en spesiell episode. Ibsen var i en periode sengeliggende (3), og en gang han skulle flyttes fra sengen, tilbød Anderssen seg å gjøre dette. Ibsen var forskrekket, men Anderssen forsikret om at han var sterk – og han foretok flyttingen alene. Ibsen berørte da legens biceps og sa, med referanse til bokseroppstanden i Kina som avisene i lang tid hadde brakt nyheter fra: «De skulle egentlig være bokser, De» (17). Ibsen trivdes i Sandefjord. Særlig syntes han at massasjen gjorde ham godt. Tilbake i Kristiania fortsatte han med det. 4.11. 1900 fikk overlege Sontum et stort fotografi fra Ibsen med påskrevet takk: «Til min ven og redningsmand overlæge Sontum» (fig 2).

Figur 2 Portrettet som Ibsen gav til Sontum høsten 1900 var tatt hos fotograf Gustav Borgen (1865–1926) i Kristiania samme år. Foto privat

I 1901 ble Ibsen rammet av et nytt og noe mer alvorlig slagtilfelle (3). Sommeren tilbrakte han og Suzannah på det nybygde sanatoriet Soria Moria høyt oppe i Holmenkollåsen (10). Han kom seg ikke ordentlig. Vinteren 1902 var han i perioder svært syk, og Sontums datter Bolette fortalte at «vi var alle så engstelige hver gang nattefonten ringte og far ble kalt ut» (4).

Sommeren 1902 ble Christian Sontum selv alvorlig syk og døde av magekreft, bare 44 år gammel.

Peter F. Holst

Ibsens nye huslege fra høsten 1902 var professor Peter Fredrik Holst (1861–1935), en av norsk indremedisins store skikkelser (fig 3). Han hadde trolig allerede hatt legeoppgaver i Sontums fravær om somrene, da Sontum var travelt opptatt ved Sandefjord Bad (10).

Holst praktiserte som lege i Kristiania fra 1890, men virket størsteparten av sitt liv ved Rikshospitalet, der han i 1892 ble reserlevelege, 1894 konstituert overlege og fra

Ramme 1

Dr. Edvard Bulls egne ord om Henrik Ibsen (21):

«Ibsen var af Naturen yderst utilbøielig til at se nye Ansigter, og til at indlade sig med nye Personer; han befandt sig endvidere netop i en Periode af stærk Ophidselse og Ømtaallighed og var lidet imødekommende; det plagede ham øiensynlig at skulle begynde forfra med et nyt Menneske, og det med et Menneske, der kom med nærgaende, intime Spørgsmaal og med Forordninger, der skulde adlydes. Jeg hørte ham ogsaa i den første Tid mange Gange sidde og smaaabande for sig selv, naar jeg kom. Men jeg havde foresat mig at vinde ham og overvinde ham; jeg gik optil ham hver eneste Dag til samme Klokket, lod, som om jeg aldrig mærkede hans Gnavenhed, passiarede med ham, fortalte han nyt og gammelt og sørgede for, at han fik nye Retter og lidt Lækkerier, hvad han satte megen Pris paa. Da samtidig den indledede Behandling begyndte at virke gunstigt paa hans Befindende og Vanens Magt tillige øvede sin Indflydelse paa ham, lykkedes det mig ved urokkelig venlig Ro fra min Side lidt efter lidt at forandre hans Stemning. Fra at have været ham en Plage blev mine Besøg efterhaanden en Livsnødvendighed for ham. Vi blev bedre og bedre Venner, han ventede mig daglig med nervøs Spænding, kaldte mig sin kjære Doktor og holdt fast paa min Haand, naar jeg vilde gaa. Mine Forordninger var som en Lov for ham, og der udviklede sig saaledes i Tidens Løb et gjensidigt Venskabsforhold mellem os, som vedvarede med usvækket Inderlighed til hans sidste Stund. Jeg tror at kunde sige, det blev en Berigelse for os begge.»

1902 professor, en stilling han satt i frem til aldersgrensen i 1932 (15). Holst ledet altså landets viktigste indremedisinske avdeling i nesten 40 år. Det skulle med andre ord ikke være noe å utsette på kvalifikasjonene til Ibsens nye lege. Men forholdet til Ibsen og hans familie ble svært vanskelig.

Bergliot Ibsen (1869–1953), som var gift med Ibsens sønn Sigurd (1859–1930), beskrev dette mange år senere: «Allerede mens Sigurd var i Stockholm hadde han vært fortvilet over den legen hans far hadde. Imellem når fru Ibsen holdt på å forgå av angst over Ibsens befinnende, som var

sterkt svingende, sendte hun pleiersken bort for å hente legen; men han fant det i regelen ikke «nødvendig» å komme. Sigurd gikk til slutt op til ham og sa rent ut, at han ønsket en annen doktor, hvad mannen merkelig nok utmerket godt forstod» (18).

En av Ibsens biografer har gitt en litt annen versjon av hvordan dette lege-pasient-forholdet ble brakt til opphør: «Ibsen ergret seg voldsomt over at han var så lite punktlig. Da han en dag kom en time for sent, satt Ibsen oppe i sengen inntullet i en stor ulltrøye, viste ham døren og svor på at han aldri skulle konsultere ham mer» (2).

Bergliot Ibsen gir inntrykk av at det var hun som skaffet Ibsen en ny lege: «Efter dette gikk jeg op til Dr. Edvard Bull, som straks kom og trøstet min stakkars svigermor og gav Ibsen et beroligende middel, så han fikk ro og søvn. Før Dr. Bull blev hans lege, kunde Ibsen vandre uavbrutt omkring i værelsene om natten. Nu fikk han sove. Fru Ibsen betraktet doktor Bull som sitt forsyn. Han var også makeløs, tålmodig og trofast mot Ibsen til det siste» (18).

Ibsens søvnløshet har Suzannah omtalt i et brev i desember 1904, hvor hun er full av bitterhet mot dr. Holst. Hun antyder at legen «vilde hans Undergang», iallfall gjorde han sitt for å ødelegge Ibsen. Det var, ifølge Suzannah, bare Ibsens «kjæmpestærke Helbred» som hadde reddet ham fra døden. Det er merkelig at slikt kan foregå i Norge, som man ellers bare leser om i franske romaner, mente hun (19). Et par måneder senere kalte hun dr. Holst for en bøddel (20).

En av Ibsens biografer har referert fra det som skal ha vært det første møtet med den nye legen: «Det ble truffet avtale om klokken to, og da timen nærmet seg, satt Ibsen og ventet med klokken i hånden. Da det manglet fem minutter sendte Ibsen hvert minutt et kynisk øyekast på ham som hadde anbefalt dr. Bull, og som satt hos ham. Da klokken slo to, åpnet Ibsen munnen triumferende, men før han fikk sagt noe ringte det på døren. Resten av sin levetid hadde Ibsen Edvard Bull som sin lege» (2).

Edvard Bull bekrefter selv i hovedsak denne fremstillingen: «Professor P. Holst, fortsatte en Tid at tilse den syge Digter, men Forholdet var fra begge Sider meget kjøligt, og da Ibsens nærmeste under hans tiltagende Skrøbelighed ønskede en mere interessert Lægehjælp, henvendte man sig til mig» (21).

Forholdet mellom Holst og Ibsen var altså meget kjølig. At Ibsen var en særpreget personlighet, var velkjent. Bull har selv beskrevet hvor fiendtlig Ibsen var også mot ham til å begynne med, men hvordan han over tid klarte å vinne Ibsens tillit og fortro-

lighet (ramme 1). Det klarte ikke Holst. At Holst angivelig i regelen ikke fant det nødvendig å komme når han ble budsendt (18), kan ha vært en riktig medisinsk vurdering i snever forstand, men vitner nok om en dårlig forståelse for pasientens behov og den ibsenske psykologi. For Ibsen var en slik atferd utålelig, og det kunne ikke fortsette.

Det er ikke helt klart hvor lenge Holst fungerte som Ibsens lege, men vi kan med stor sannsynlighet utlede det: Dr. Sontum fortsatte, til tross for sin sykdom, å arbeide frem til han ble sengeliggende få uker før han døde. Bull skriver også at Sontum var Ibsens lege «ligetil sin Død» 28.8. 1902 (21). Vi kjenner datoen for Bulls første visitt, 24.5. 1903. I tillegg hadde Holst vært vikar for Sontum, slik at han i alt var Ibsens lege i ca. ett år.

I mars 1903 fikk Ibsen et nytt hjerneslag, og dette satte ham for alvor tilbake. Det var behov for «mere interessert Lægehjælp».

Edvard Bull

Edvard Isak Hambro Bull (1845–1925) tilhørte en gammel embetsmannsslekt (22). Han var født i Bergen som sønn av en lege. Farfaren og oldefaren var begge høyesterettsjustitiarer, oldefaren endog den første i Norge. Blant farens tremenninger var fiolinisten Ole Bull (1810–80), som fikk Ibsen ansatt som sceneinstruktør og husdikter, og musikeren Edvard Storm Bull (1814–1907), som var en av Ibsens nærmeste i det daglige arbeid ved teatret i Bergen.

Edvard Bulls far, Johan Randulf Bull (1815–94), kalt «Lange Bull», var en kjent og populær skikkelse og gjennom mange år

Figur 3 Peter F. Holst (1861–1935) var Ibsens lege i perioden 1902–03. Fotografi fra omkring 1905. Foto privat

en avholdt huslege i Bergen (23). Beskrivelsen skulle komme til å passe også på Edvard Bulls virksomhet – men han hadde sikkert tenkt seg det annerledes. Han begynte praksis som lege i Christiania i 1870. Fem år senere, 30 år gammel, tok han doktorgraden, den åttende medisinske doktorgrad i Norge. Fra 1880 var han overlege ved medisinsk avdeling B, Rikshospitalet. I disse årene var han svært aktiv faglig (15). En av hans elever var Peter F. Holst. Bull tok avskjed i 1887 da Stortinget avsto å opprette et professorat i propedeutisk medisin for ham.

Etter dette avtok Bulls vitenskapelige virksomhet, og han viet seg resten av livet til sin privatpraksis (23–25) (fig 4). Bull hadde håpet at han skulle bli bedt om å søke professoratet etter Emanuel Winge (1827–94) i 1894, men da så ikke skjedde, oppgav han også sin medisinsk-vitenskapelige produksjon (25). I stedet lot han interessene ta andre veier. Bull var sterkt kunstinteressert og var i årevis medlem av Nationaltheatrets styre, teaterlege ved Christiania Theater og Nationaltheatret helt frem til sin død. Han beskrev inntrykk fra sine tallrike reiser i Europa i en rekke reisebrev som ble publisert både i aviser og bøker.

Bull skal ha vært en av landets mest ansette husleger med en svært omfattende praksis. Han ble søkt ikke bare av hovedstadens befolkning, men av pasienter fra hele landet og til dels også fra utlandet (22). Han arbeidet i nærmere 55 år som praktiserende lege i Kristiania (25). Virksomheten som huslege ble ham «med årene mere og mere kjær», sa han. Den tilfredsstilte lysten til å virke blant mennesker, og på sett og vis også trangen til å lære fra seg. Med voksende erfaring gav det ham mulighet til å «øve psykisk indflydelse efter bedste skjønn» (26). Eller som presten sa det i begravelsen: Legens oppgave er ikke bare å lege sår, men enda mer å bringe sollys inn i sorgens hjem og få det «trætte sind til at løfte hodet og føle sig lettere». Disse egen-skaper møtte man hos dr. Bull (27).

Etter hvert ble Bulls praksis dominert av personer fra overklasse- og kunstermiljøet i Kristiania (25). Blant pasientene fantes foruten Ibsen også Bjørnstjerne Bjørnson, Jonas Lie, Edvard Grieg og de fleste av Christiania Theaters og Nationaltheatrets kunstnere (23, 25).

Edvard Bulls yngste sønn, Francis Bull (1887–1974), var mangeårig professor i nordisk litteratur ved Universitetet i Oslo og en stor ibsenkjenner. Han har i boken *Tradisjoner og minner* gitt en levende fremstilling av faren og hans miljø (25). Om forholdet til Ibsen skrev han: «En tid etter doktor Sontums død fikk min far spørsmål om han ville være Ibsens læge, og da han

Figur 4 På Erik Werenskiolds (1855–1938) «makeløst levende portrett» av Edvard Bull fra 1894 «kan man ane en viss resignasjon, men også fornemme den rolige trygghet som gjorde doktor Bull til sine mange pasienters fortrolige og humane sjelesørger» (24). Foto Øivind Larsen

sa ja, ble det til at han i Ibsens 4–5 siste år dagstøtt, søndag som hverdag, så til sin berømte pasient. Ibsen var i hele denne tid syk og svak, men dog ikke annerledes enn at min far lærte hans karakter godt å kjenne, og kom til å stå ham personlig nær» (25). Bull var ikke Ibsens lege i 4–5 år, som sønnen skriver, men i tre år, fra 24.5. 1903 og frem til Ibsen døde 23.5. 1906.

Ibsen – en krevende pasient?

Den gamle Ibsens liv var regelmessig som en metronom. Hverdagen var strengt regulert med faste rutiner for søvn, arbeid og fritid. Hans ordenssans dominerte etter hvert fullstendig hans private tilværelse, som ble stadig fattigere på ytre begivenheter (28). Hans barberer, Carl A. Larsen (1874–1954), har gitt et illustrerende eksempel på dette. Han barberte Ibsen

hver tirsdag og fredag i Ibsens siste sju år. Også det preget av punktlighet. «Jeg måtte være der klokken 10.30 om formiddagen, og da satt dikteren med en gammel sølvklokke foran sig. Når jeg så kom inn så han straks på klokken, og hendte det en gang imellem at jeg kom 2–3 minutter for sent, lød det ubønnhørlig fra Ibsen: Kom igjen i morgen De. Og så måtte jeg gå min vei» (29).

Bull kjente godt til hvordan det hadde skåret seg med Ibsens forrige lege, så det var med blandede følelser han oppsøkte dikteren første gang. Det viste seg også straks, skriver han, «at min Oppgave ikke var let» (21). Problemene stod i kø (ramme 1). Ibsen var av natur reservert. Nå var han i tillegg både mentalt og fysisk svekket. Dessuten var Suzannah invalidisert av en

revmatisk lidelse, sønnen Sigurd bodde i Stockholm, og Ibsens hadde lite sosial omgang. Det er i denne situasjonen interessant å følge det skiftet som skjer. Litt etter litt lyktes det legen ved «urokkelig venlig Ro fra min Side» å forandre Ibsens stemning. Fra å ha vært en plage ble besøkene etter hvert en livsnødvendighet for Ibsen, mente Bull (ramme 1).

Ibsens ordenssans og nøyaktighet kom også til uttrykk i forholdet til legen. Bull skriver: «Mine Forordninger var som en Lov for ham,» og Ibsen «passede som en Smed paa, at hans Medicin bragtes ham akkurat paa Minuttet, og indtraadte der nogensinde en Afgivelse fra det tilvante i hans daglige Liv, var han aldeles fortvivlet» (21).

Lege-pasient-forholdet

Historien gir grunnlag for mange refleksjoner rundt lege-pasient-forholdet. Selv om Ibsen etter hvert ble sterkt svekket, var det vel verken med dagens eller datidens briller nødvendig å tilse pasienten så ofte som Bull gjorde, medisinsk sett. På den annen side ble forholdet mellom lege og pasient, og for så vidt mellom familiene Bull og Ibsen, å betrakte som et vennskapsforhold. Bull anså huslegeforholdet som mer enn en forretningsforbindelse, snarere som et «permanent og universelt venskabs- og raadgiverforhold» (30). Det kan nok også ha spilt en rolle at Bull var en stor beundrer av Ibsen, han skriver selv at det var med en følelse av glede at han skulle «træde i nærmere Forhold» til den store dikter (21). Bull fikk snart en privilegert situasjon, han var en av ytterst få mennesker som hadde tilgang til Ibsen de siste årene. Hans rolle var livlegens, og det var kjent i samtiden. Fra alle verdens kanter kom det forespørsler om dikterens «Befindende», aviser og telegrambyråer «overhængte mig» for å komme først med sensasjonelle notiser og artikler om «min berømte Patient» (21). Ibsens sykdom og sosiale situasjon, hans berømmelse og personlighet kombinert med Bulls interesse, beundring for pasienten og privilegerte stilling som livlege forklarer antakelig dette spesielle lege-pasient-forholdet. Begge parter synes å ha vært tilfredse. I dag kan man spørre seg om en slik tidsbruk gikk ut over andre pasienter, og om en viss grensesetting kunne ha vært på sin plass. Det er neppe grunn til å kritisere Holst for å ha forsøkt en mer avgrenset tilnærming.

Sontum og Bull hadde begge sterke interesser for kultur, særlig scenekunst. At dette gav klangbunn for en relasjon til dikteren, er rimelig. Felles anskuelser også i andre forhold kan dessuten ha dannet et bakteppe. Det er verdt å merke seg at Bull hadde en dyp forståelse for kvinnesaken, som jo også Ibsen hadde, og ble utnevnt til æresmedlem i Norsk kvindesaksforening. Holsts egen-

presentasjon står i relieff til dette: «Jeg må vel sies å ha vært temmelig ensidig medisinsk innstillet. Jeg har syntes at medisinen har krevet sin mann» (31).

Det ble sagt om Holst at han i særlig grad forstod legeskunsten, og at syke fra hele landet søkte ham med tillit og trygghet. Han er beskrevet som en helstøpt karakter, «som en klokke uten brist og dissonans» (32), og som ved sine personlige egenskaper, som lege og menneske, hadde vunnet sympati og tillit i vide kretser. Det er likevel lett å øyne forskjellen mellom sykehuslegen Holst og huslegen Bull. Da Bull døde i 1925, nær 80 år gammel, var det Holst som holdt minnetalen over ham. Han er her nesten utelukkende opptatt av Bull som vitenskapsmann, ikke som kliniker. Han refererer Bulls egne ord om at det var med sorg han forlot sykehusstillingen, en sorg som varte gjennom år: «Fra den tid levte han i et slags otium, riktignok et sterkt beskæftiget otium som huslæge og konsiliarius og med interesser, som gikk langt utover medicin» (33).

Holst skrev senere i et fest- og minneskrift at intet menneskelig blir en lege fremmed, om han først har den riktige interesse for arten homo sapiens og «kan prestere den fornødne tålmodighet (ikke alltid så lett)» (31). Denne uttalelsen kontrasteres av Bulls tålmodighet overfor Ibsen – først for å vinne hans tillit, dernest ved å følge opp pasienten med en utholdenhet og interesse som nesten er vanskelig å tenke seg i dag.

Manuskriptet ble godkjent 6.4. 2006.

Vi takker Peter F. Hjort og Per Chr. Sontum for utlån av bilder, og Erik H. Edvardsen for verdifulle opplysninger.

Litteratur

1. Fødselsdagen 1898. Intervju med Hans Tostrup trykt i Ørebladet 19.3.1898. I: Ibsen H. Samlede verker: Hundreårsutgaven. Bd. 19. Tillegg. Oslo: Gyldendal, 1952: 212.
2. Meyer M. Henrik Ibsen: en biografi. Oslo: Gyldendal, 1971.
3. Frich JC, Hem E. Den fatale historie – Ibsens helse i hans siste år. Tidsskr Nor Lægeforen 2006; 126: 1497–501.
4. Sontum B. Personal recollections of Ibsen. The Bookman 1913; 37: 247–56.
5. Bull F. Hildur Andersen og Henrik Ibsen. I: Vildanden og andre essays. Oslo: Gyldendal, 1966: 37–48.
6. Anker Ø, red. Henrik Ibsen brev 1845–1905: ny samling. Bd. II. Kommentarene. Oslo: Universitetsforlaget, 1981: 136, 154.
7. Sontum T. Caroline Sontums erindringer. Utrykt manuskript, Oslo 1931.
8. Overlæge Sontum (nekrolog). Morgenbladet (aftennummer) 28.8.1902.
9. Edvardsen EH. Ibsens Christiania. Oslo: Damm, 2003: 114.
10. Edvardsen EH. Henrik Ibsen om seg selv. Oslo: Genesis, 2001.
11. Ibsen H. Brev til Chr. Fr. Sontum 4.1. 1900. I: Dokumentasjonsprosjektet, Universitetet i Oslo. www.dokpro.uio.no/litteratur/ibsen/ms/brev/eiere/nbo/300dpi/b0000601.jpg (30.3.2006).

12. Studenterne fra 1875: Biografiske meddelelser samlede i anledning af deres 25-aars studentertiljubæum. Kristiania: Aktie-bogtrykkeriet, 1900: 126–7.
13. Mellbye PAM. Norges kursteder og deres kurmidler. Kristiania: Cammermeyer, 1903: 99–104.
14. Sundt L. Norske bad og sanatorier. Christiania: Nationaltrykkeriet, 1902: 20–1, 52.
15. Larsen Ø, red. Norges leger. Oslo: Den norske lægeforening, 1996.
16. Anker Ø, red. Henrik Ibsen brev 1845–1905: ny samling. Bd. I. Brevteksten. Oslo: Universitetsforlaget, 1979: 476–7.
17. Johnsen PR. Om og omkring Henrik Ibsen og Susanna Ibsen: bidrag til deres karakteristikk. Oslo: Eberh. B. Oppi's forlag, 1928: 17.
18. Ibsen B. De tre: erindringer om Henrik Ibsen, Suzannah Ibsen, Sigurd Ibsen. Oslo: Gyldendal, 1948: 213–4.
19. Ibsen S. Brev til Bergliot Ibsen, 9/[12.1904]. Brevsamlingen 576. Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket i Oslo.
20. To ukjente brev fra Susanna Ibsen. Morgenbladet 24.12.1952.
21. Bull E. Fra Henrik Ibsens tre sidste Leveaar. Optegnelser af Dr. med. Edv. Bull Juli 1906. Ms. 4° 3159. Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket i Oslo. Gjengitt i: Nytt Norsk Tidsskrift 1994; nr. 2: 140–50.
22. Dr. med. Edvard Bull. Morgenbladet (morgennummer) 6.6.1925.
23. Bull T. Kjøbmann i Bergen Edvard Isach Hambro og hans efterslekt. Oslo: Mallingske boktrykkeri, 1933.
24. Bull F. Erik Werenskiolds og hans samtidiges portretter av norske videnskapsmenn. I: Norske portretter: videnskapsmenn. Oslo: Gyldendal, 1965: 50.
25. Bull F. Tradisjoner og minner. Oslo: Gyldendal, 1945.
26. Fest for dr. med. Edv. Bull. Tidsskr Nor Lægeforen 1916; 36: 281–8.
27. Dr. med. Edvard Bulls begravelse. Morgenbladet 10.6.1925.
28. Ystad V. Henrik Ibsen. I: Arntzen JG, red. Norsk biografisk leksikon. Bd. 4. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2001: 495–502.
29. Ibsens og Bjørnsons barber har 40-årsjubileum i dag. Aftenposten 19.11.1938.
30. Vetlesen HJ. Mindetale ved A.F. Grøn's død. I: Forhandlinger i Det medicinske Selskab i Kristiania 1905. Kristiania: Steenske bogtrykkeri, 1906: 165–6.
31. Studentene fra 1880: et fest- og minneskrift ved 50-årsstudentertiljubæet 1930. Oslo: Mallingske bogtrykkeri, 1930: 67.
32. Scheel O. Minnetale over professor Peter Fredrik Holst. I: Årbok for Det norske videnskaps-akademi i Oslo 1935. Oslo: A.W. Brøgers boktrykkeri, 1936: 48–52.
33. Holst PF. Mindetale over dr. med. Edv. I. H. Bull. I: Årbok for Det norske videnskaps-akademi i Oslo 1926. Oslo: A.W. Brøgers boktrykkeri, 1927: 53–8.